

1.

Vývoj, stav a podmienky rozvoja školstva na Slovensku

1.1.

Stručný prehľad vývoja školstva na Slovensku

Dvadsiate storočie znamenalo v celoeurópskom meradle razantný nástup pokroku vo všetkých oblastiach života – v hospodárstve, v politickom, kultúrnom i duchovnom vývine ľudí. Slovensko vstupovalo do nového storočia ako súčasť Uhorska, preto pokrok, ktorý toto storočie predznamenovalo, mal aj politické, občianske, jazykové a kultúrne limity. Úplnej strate národnej svojbytnosti Slovákov zabránil až vznik Československej republiky v roku 1918 ako dôsledok ukončenia prvej svetovej vojny. Nový štát umožňoval spoločenský a politický život Slovákov v demokratickom prostredí a vytvoril priaznivé podmienky pre ich kultúrny a vzdelanostný rozvoj. Na druhej strane politika „čechoslovakizmu“, podľa ktorej boli Česi a Slováci vetvami jednotného československého národa síce napomohla vzniku nového štátu, avšak nezodpovedala národnému cíteniu Slovákov. Postupná emancipácia slovenského národa prispela k narastaniu odstredivých nálad, ktoré viedli k vyhláseniu autonómie Slovenska v roku 1938 a pod tlakom medzinárodného vývoja v nasledujúcom roku ku vzniku samostatného štátu.

Slovenský štát v čase druhej svetovej vojny vykonával svoju domácu i zahraničnú politiku pod silným vplyvom hitlerovského Nemecka. Politickým ideálom bol konzervatívny, paternalistický a autoritatívny štát.

Po druhej svetovej vojne sa československý štát, už bez Zakarpatskej Ukrajiny, formálne obnovoval ako pokračovanie predmníchovskej ČSR, ale politické dôsledky vojny, narastajúci mocenský vplyv Sovietskeho zväzu, si vynútili výraznejšie korekcie spoločenského života.

Nastolením nadvlády komunistickej strany po februárovom prevrate v roku 1948 vyvrcholil obrat doľava. Nový politicko-spoločenský systém okrem iného priniesol stalinizáciu politického života, monopol vlády jednej strany a potlačanie občianskych a politických slobôd. Úsilie o nápravu najvypuklejších nedostatkov vo fungovaní štátu bolo v roku 1968 potlačené vojenskou silou štátov Varšavskej zmluvy. Československo a s ním aj Slovensko, ako súčasť federatívnej ČSFR, sa po dve desaťročia zmietať vo víre neostalinkej normalizácie. V priebehu nej prišlo k ďalšej stagnácii a tento proces nezastavila ani

obmedzená a váhavo uskutočňovaná „perestrojka“. Viac ako štyridsaťročné obdobie komunistickej diktatúry ukončili udalosti v novembri 1989.

Školstvo v tomto spoločensko-hospodárskom vývoji prechádzalo rôznymi zmenami, kde progres a dynamika zodpovedali vtedajším podmienkam a požiadavkám doby.

Základy nášho novodobého školského systému sa položili v 18. storočí vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku. Štát začal aktívne regulovať hospodársky, spoločenský a kultúrny život. Školstvo sa stávalo stredobodom jeho kultúrnej politiky. Láme sa tisícročný monopol latinčiny ako vyučovacieho jazyka a rýchlejšie sa konštituuju národné jazyky. V osvietenskom duchu výchovy užitočného občana sa formulujú nové výchovné a vzdelávacie ciele a mení sa obsah vzdelávania.

Osvietenské princípy komplexne vyjadruje Máriou Teréziou podporovaná reforma školstva *Ratio educationis*, ktorú schválila 2. augusta 1777. Predstavovala prvý komplexný dokument upravujúci organizáciu, správne a finančné zabezpečenie školstva, študijný a disciplinárny

poriadok a výchovno-vzdelávacie normy. *Ratio educationis* bolo záväzné pre katolícke školstvo, vo veciach študijných a disciplinárnych si však nárokovalo dozor i nad školami nekatolíckymi, ktorým sa odporúčilo prispôbiť sa novej jednotnej sústave, obsahujúcej školy národné, latinské a univerzity.

Vysokoškolské tradície na Slovensku boli v tom čase oveľa hlbšie, ako by predpokladal pozorovateľ znály pomerov na Slovensku na začiatku 20. storočia. Prvá univerzita na území Slovenska – Academia Istropolitana – bola založená v Bratislave už v roku 1465, avšak trvala prikrátko, do roku 1490. Mimoriadne veľký význam pre rozvoj vzdelanosti mala však Trnavská univerzita založená v roku 1635. Vyše storočia svojho pôsobenia bola vrcholnou inštitúciou Uhorského kráľovstva. Po presťahovaní do Budína v roku 1777 sa stala základom pre vznik najprestížnejšej maďarskej univerzity, súčasnej univerzity L. Eötvösa. Potreba odborného vzdelávania viedla aj k zakladaniu vysokých odborných škôl. Tak popri vyšších kolégiách, z ktorých vyniklo najmä protestantské Prešovské kolégium, univerzitách a neskorších akadémiách v Trnave a Košiciach, vzniklo v Senci roku 1763 piaristické *Collegium oeconomicum*. Obsahom vzdelávania i svojou organizáciou zodpovedalo vysokej škole. Vrcholom špecializovaného vysokoškolského vzdelávania bolo pôsobenie Banskej akadémie v Banskej Štiavnici v rokoch 1762 – 1764, prvej vysokej školy technického zamerania v Európe. Svojimi modernými a pokrokovými metódami vyučovania, predovšetkým však úspešným spájaním teórie s praxou, sa stala vzorom pre vysoké školy technického smeru aj v iných krajinách.

Začiatok 19. storočia sa niesol v znamení dotvárania jednotlivých článkov školskej sústavy – inštitúcií pre opateru malých detí, učiteľského vzdelávania a rozsahu školovania.

V roku 1806 František II. schválil nové upravené *Ratio educationis*, v ktorom okrem iného po prvýkrát došlo k ustanoveniu všeobecnej školskej povinnosti, a to od 6 do 12 rokov.

Významným počínom bolo založenie dvojročnej učiteľskej *preparandie* v roku 1819 v Spišskom Podhradí, prvej takejto inštitúcie nielen na Slovensku, ale v celom Uhorsku.

Zasluhou bratislavskej rodáčky grófký Terézie Brunšvikovej vznikla v roku 1829 v Banskej Bystrici detská opatrovňa, ktorou sa datuje zrod

inštitucionálnej predškolskej výchovy na našom území.

Druhá polovica 19. storočia priniesla ďalšie zmeny v organizácii základného a stredného vzdelávania.

Základné vzdelanie upravil zákonný článok č. XXXVIII. z roku 1868 o ľudových a meštianskych školách a učiteľských ústavoch. Potvrdil rozhodujúci vplyv štátu nad školstvom v celom Uhorsku, no súčasne – v súlade s konkordátom medzi štátom a cirkvou – pripustil silnejší vplyv cirkví pri zriaďovaní a správe škôl. Prvýkrát od čias tereziánskych reforiem v roku 1777 dostali základné školy jednotnú vonkajšiu organizáciu. Zaviedla sa 6-ročná povinná školská dochádzka. Ako vyšší typ ľudovej školy vznikli školy meštianske. Zákomom z roku 1876 sa správa a dozor nad školami preniesol na volené miestne, obecné alebo cirkevné stolice a na štátnu i cirkevnú školskú inšpekciu.

Nové organizačné usporiadanie stredných škôl v Uhorsku zaviedla *thunovská školská reforma* v roku 1850, ktorá organizáciu gymnázií a reálok v Rakúsku rozšírila aj na Uhorsko. Položila organizačné základy novodobej strednej školy. Z latinskej školy vznikli 8-ročné gymnáziá, v rámci ktorých sa popri klasických utvárali aj gymnáziá so zameraním na reálne vzdelávanie, ktoré sa definitívne upravili zákonným článkom XXX. v roku 1883.

Slováci, v snahe uchovať si vyučovanie v materinskom jazyku, si svojpomocne zriadili tri slovenské cirkevné gymnáziá – v Revúcej (1862 – 1874), v Martine (1867 – 1875) a v Kláštore pod Znievom, (1869 – 1875). Za zostrojúcej sa maďarizácie uhorská vláda slovenské gymnáziá v rokoch 1874 a 1875 násilne zatvorila. Liberálnosť zákona z roku 1868 v otázke vyučovacieho jazyka (vydržiať školu rozhodoval o tom, v akej reči sa bude vyučovať) sa postupne zo škôl vytrácala a od roku 1875 vznikla zákonná povinnosť škôl zaviesť maďarčinu ako povinný vyučovací predmet na všetkých základných školách.

Predmetom presadzovania veľkomaďarskej doktríny sa stali aj deti predškolského veku. S týmto zámerom bol v roku 1891 prijatý zákonný článok XV. o detských opatrovniach ako prvé zákonné ustanovenie o materských školách v Uhorsku. Vrcholom maďarizačnej školskej politiky boli však najmä tzv. *Apponyiho zákony* z roku 1907, ktorými sa vytýčil zámer prostredníctvom školy pomádaŕčiť príslušníkov všetkých nemaďarských národností tým, že vo

všetkých školách zaviedol ako vyučovací jazyk maďarčinu.

Novovzniknutá Československá republika v roku 1918 bola preto postavená pred úlohu vysporiadať sa s historickým dedičstvom Rakúsko-Uhorska. Keďže školskú vzdelanosť slovenského ľudu i slovenskú národnú kultúru hatilo predovšetkým na prelome 19. storočia vystupňované úsilie o vytvorenie jazykovo homogénneho uhorského štátu, bolo potrebné slovenské školstvo vybudovať od základu. Veď pri vzniku ČSR malo slovenské školstvo k dispozícii napr. len 20 stredoškolských profesorov – Slovákov. Nový štát sa tak stal nielen významným medzníkom vývoja slovenského školstva, ale fakticky aj jeho záchranou.

ČSR tvorili tri územné celky s rôznou úrovňou vzdelanosti a gramotnosti – české krajiny (97,6%), Slovensko (82,1%) a Zakarpatská Ukrajina (48,2%). V oblasti školstva to znamenalo postupné vyrovnávanie rozdielov školských sústav, týkajúce sa všetkých stupňov a druhov škôl.

Medzi prvé opatrenia patrilo zriadenie autonómneho Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave ako vrcholného štátneho orgánu správy školstva na Slovensku, dočasné prevzatie a postupná úprava uhorského právneho poriadku, a teda aj školských zákonov, najmä:

- ✦ zákonom č. 189/1919 o školách národných a súkromných ústavoch vyučovacích a vychovávacích,
- ✦ zákonom č. 292/1920 o úprave správy školstva a
- ✦ tzv. malým školským zákonom č. 226/1922, ktorým sa menili a dopĺňali zákony o obecných a občianskych (meštianskych) školách.

Tak napr. zákonom č. 189/1919 prevzal čs. štát na seba všetky osobné a vecné náklady na verejné školstvo; ostatným školám však dal možnosť uchádzať sa o príspevok na úhradu vecných a osobných nákladov. Zákon č. 292/1920 o správe školstva stanovil, že štátu prináleží najvyššia správa všetkých škôl a dozor nad nimi, pričom Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO) prevzalo do svojej priamej pôsobnosti aj správu stredných a odborných škôl. Pri župných úradoch sa zriadili župné školské rady na čele so županom ako volené zastupiteľské správne orgány s rozsiahlymi rozhodovacími

právomocami. Podobne sa zriadili obvodné a miestne školské rady zložené z volených zástupcov učiteľov a zástupcov školskej obce s povinnosťou zabezpečovať ekonomické a materiálno-technické podmienky na prevádzku školy, vykonávať súpis školop povinnej mládeže, dbať o školskú dochádzku a podporovať učiteľov v plnení ich výchovno-vzdeľavacieho poslania. Zákon súčasne stanovil, že vecné (prevádzkové) náklady na verejné základné školstvo má hradiť obec a len osobné náklady hradil naďalej štát.

Malý školský zákon z roku 1922 potvrdil platnosť výchovno-vzdeľavacej sústavy a len sčasti upravil jej organizáciu. Významným však bolo ustanovenie o predĺžení povinnej školskej dochádzky na 8 rokov (ako v českých krajinách), ale pre nedostatok slovenských učiteľov až od školského roku 1927/28 a ustanovenie o povinnej návšteve ľudových škôl hospodárskych pre tých žiakov, ktorí po skončení 8-ročnej dochádzky nenavštevovali stredné školy.

Nový obsah ľudovej a meštianskej školy upravili nové jednotné učebné plány a osnovy vydané MŠANO v Prahe v roku 1932 a 1933. Na nižšom stupni hlavnými predmetmi boli prvouka a vlastiveda, na vyššom stupni ľudovej školy a v meštianskych školách tvorili jadro vecné náuky a občianska náuka.

Všetky úpravy po stránke organizačnej a obsahovej – predĺžená povinná školská dochádzka, znižovanie počtu detí v triedach, nové predmety, nové učebné pomôcky, prísnejšie hygienické normy a i., ktoré sa počas dvadsaťročného trvania republiky postupne na ľudovej a meštianskej škole zrealizovali, viedli nielen k zmenám v kvalite poskytovaného vzdelávania, ale predovšetkým k jeho kvantitatívnemu nárastu. V dôsledku premyslených a postupne uskutočnených systémových zmien v základnom školstve Slovensko v roku 1939 problém analfabetizmu prakticky nepoznalo.

Zákon č. 86/1929 o pomocných školách umožnil zriaďovať pri ľudových školách pomocné triedy alebo aj samostatné školy pre „deti málo nadané“.

Stredné školstvo zahrňovalo gymnáziá, učiteľské ústavy, odborné učiteľské ústavy, odborné školy – hospodárske, obchodné, priemyselné a odborné školy pre jednotlivé odvetvia priemyslu, odborné školy pre ženské povolania a učňovské školy. Na rozdiel od národných škôl organizačná štruktúra stredných škôl nebola komplexne riešená

zákonom. Výnimku tvorili učiteľské ústavy a odborné učiteľské ústavy, ktoré boli na základe zákonov č. 275/1919 a č. 541/1919 pričlenené k stredným školám. Z organizačného hľadiska vývoj stredných škôl postupoval tromi smermi – zmenou zamerania niektorých škôl, zakladaním nových škôl a prevodom súkromných škôl do štátnej správy. Z obsahovej stránky zasa smeroval k posilneniu reálnych predmetov, živých jazykov a k zjednocovaniu učebných plánov na ich nižšom stupni. Nedostatočný počet kvalifikovaných učiteľov po vzniku Československej republiky sa na Slovensku riešil prijatím právnej normy v roku 1919, ktorá umožňovala príchod učiteľov z Čiech a Moravy.

K najpočetnejším stredným školám za I. ČSR patrili gymnáziá, ktoré svojou spoločnospedagogickou funkciou, bohatými tradíciami a kvalifikovaným profesorským zborom zaujímali medzi strednými školami vedúce postavenie a poskytovali vysokú úroveň vzdelania. Na Slovensku až do roku 1939 existovali štyri typy osemročných gymnázií: gymnázium, reálne gymnázium, reformné reálne gymnázium a reálka. Ich vývoj po stránke obsahovej upravil učebný plán z roku 1933, ktorý stanovil spoločný učebný plán na nižšom stupni (I. – IV. trieda) a diferencovaný na vyššom stupni (V. – VIII. trieda), podľa typu gymnázia.

Učiteľské ústavy za I. ČSR boli buď koedukačné, chlapčenské alebo dievčenské. Štúdium v nich trvalo štyri roky, končilo sa maturitou, ktorou absolvent získal oprávnenie uchádzať sa o dočasné ustanovenie za učiteľa v ľudovej škole. Po 20-mesačnej pedagogickej praxi a úspešnom vykonaní skúšky učiteľskej spôsobilosti vznikol mu nárok na ustanovenie za definitívneho učiteľa. Pri učiteľských ústavoch sa zriaďovali aj 2-ročné odborné učiteľské ústavy pre učiteľky ručných prác. V Bratislave vznikla aj 1-ročná pedagogická akadémia ako nadstavbové pomaturitné štúdium absolventov gymnázií a 2-ročný kurz diaľkového štúdia pre prípravu odborných učiteľov meštianskych škôl.

Do kategórie odborných škôl, ktorých zriaďovateľom boli neštátne ustanovizne a štát, patrili hospodárske, obchodné, priemyselné, umelecké 4-ročné výberové školy s maturitou. V rámci nich existovali aj 2-ročné školy, na ktorých absolventi získavali nižšie stredné odborné vzdelanie. Pri týchto školách sa zakladali aj ročné kurzy.

Osobitnú kapitolu odborného školstva tvorili školy učňovské, zaradené k odborným školám až v roku 1930. Podľa živnostenského zákona č. 259/1924 učňovské školy boli 2-ročné obecné, zabezpečovali učňom kvalifikáciu pre rôzne pracovné odvetvia a 2-ročné a 3-ročné pokračovacie školy pre učňov do určeného pracovného odboru. Vyšší stupeň kvalifikácie ich absolventov poskytovali 2-ročné majstrovské školy pre prípravu majstrov príslušných remeselných odborov.

Vysoké školy ako školy poskytujúce najvyššie vzdelanie kvalifikovaných odborníkov pre všetky oblasti spoločenského, ekonomického, technického a kultúrneho života, začali po utvorení I. ČSR novú etapu rozvoja. Zanikli staršie vyššie školy, akými boli akadémie a vyššie kolégiá (v Bratislave, Košiciach, Prešove a v Banskej Štiavnici), bohoslovecké učilištia (v Nitre, Trnave, Banskej Bystrici, Spišskej Kapitule, v Rožňave, Košiciach, Prešove a v Žiline rímskokatolícke a v Bratislave, Prešove a v Kežmarku evanjelické) i dve univerzity (v Bratislave a Košiciach), ale zákonom č. 375/1919 sa zriadila v Bratislave Československá štátna univerzita. Podľa vládneho nariadenia č. 595/1919 dostala názov Univerzita Komenského a stala sa prvou modernou národnou univerzitou na území Slovenska. Mala mať štyri fakulty: právnickú, lekársku, filozofickú a prírodovedeckú, avšak posledne menovaná bola zriadená až v roku 1940. Pomoc pri utváraní a budovaní univerzity poskytovala Karlova univerzita v Prahe. Založenie Univerzity Komenského nadviazalo na vysokoškolské tradície Slovenska a prispelo významnou mierou ku kultúrnemu a sociálnemu povzneseniu krajiny.

Počas trvania Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa na Slovensku zachoval školský systém predmníchovskej ČSR. Podstatnejšie zmeny nastali v charaktere, cieľoch a obsahu výchovy a vzdelávania presadzovaním národno-socialistických, nacionalistických a klerikálnych záujmov.

Výrazne vzrástol počet predškolských zariadení pre deti príslušníkov nemeckej menšiny, a to do takej miery, že prevažovali nad slovenskými.

V oblasti základného školstva zákon č. 308/1940 o ľudových školách stanovil len dvoch možných zriaďovateľov škôl – cirkev a politickú obec, čím sa jednostranne zvýhodnilo zriaďovanie a správa cirkevných škôl, predovšetkým rímskokatolíckych.

V strednom školstve možno za najzávažnejšie opatrenie považovať zjednotenie dovtedy

viacerých typov gymnázií, zrušenie koedukácie a pretvorenie učiteľských ústavov na 5-ročné učiteľské akadémie. Hudobná škola v Bratislave ako jediná špecializovaná škola umeleckého typu, bola poštátnená a premenovaná na štátne konzervatórium.

V období Slovenskej republiky naplno rozvinula svoju činnosť Slovenská vysoká škola technická M. R. Štefánika v Košiciach, založená na sklonku I. ČSR, neskôr prenesená do Martina a nakoniec do Bratislavy. Ako ďalšia vznikla v roku 1940 Vysoká škola obchodná v Bratislave. Konštituovaním nových vysokých škôl sa relatívne pokryla potreba vysokoškolskej prípravy odborníkov.

V povojnovom období sa školský systém rozvíjal v podstatne odlišných spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach. Výrazne ho ovplyvnilo poštátnenie všetkého školstva zákonom revolučnej SNR už počas SNP v roku 1944 a Košický vládny program z roku 1945, ktoré viedli k poštátneniu výchovno-vzdelávacej sústavy zákonom č. 95/1948 v celej ČSR a k vytvoreniu štátneho monopolu na výchovu a vzdelávanie so silným jednostranným ideologickým akcentom.

Dynamicky sa začala rozvíjať predškolská výchova a mimoškolské zariadenia už ako organická súčasť školskej sústavy a stredné školstvo, vrátane učňovského. Ich kvantitatívny rozvoj vyžadoval najmä rozvoj priemyslu, zvyšujúca sa zamestnanosť žien a potreba rozšírenia funkcie školy o sociálnu funkciu, čo podporili aj legislatívne opatrenia zakotvené v školských zákonoch z rokov 1948, 1953, 1960 i úpravy systému a koncepcie prípravy robotníckeho dorastu v rokoch 1950, 1951 a 1958.

Základné školstvo poskytovalo popri elementárnych školských spôsobilostiach – čítanie, písanie, počítanie – základy teoretických prírodných a spoločensko-vedných vedomostí, ako aj základy estetickej a telesnej výchovy. V rôznych etapách povojnového vývoja sa vplyvom reforiem, inšpirovaných sovietskym školstvom, zrušilo povinné vyučovanie náboženstva, zaviedlo a preferovalo sa vyučovanie ruského jazyka na úkor iných cudzích jazykov a zaviedlo sa vyučovanie predmetov polytechnickej výchovy a pracovného vyučovania.

Organizácia základného vzdelávania mládeže prešla po druhej svetovej vojne tiež niekoľkými zmenami. Bezprostredne po vojne zostala

vonkajšia organizácia základného školstva nedotknutá. Väčšina vidieckej mládeže pokračovala v povinnej školskej dochádzke v 8-ročných ľudových školách alebo po 5. ročníku v návšteve obvodných meštianskych škôl. Školským zákonom č. 95/1948 sa vytvorili 5-ročné národné (ľudové) školy a 4-ročné nižšie stredné školy, ktorými sa ukončovala povinná školská dochádzka. Zákon č. 31/1953 skrátil povinnú školskú dochádzku o jeden rok. Uskutočňovala sa na 8-ročných, prípadne v 1. až 8. ročníku na 11-ročných stredných školách. Zákom č. 186/1960 sa povinná školská dochádzka opäť predĺžila na deväť rokov a realizovala sa v novoutvorenej základnej deväťročnej škole.

V povojnovom období dochádzalo k častým zmenám v koncepcii obsahu a organizácie stredného školstva. Vyplývali najmä z ideovo-politických a hospodárskych zámerov vládnucej komunistickej moci, ktorá si kládla za cieľ sprístupniť stredoškolské vzdelávanie čo najširšiemu okruhu mládeže, pripraviť kvalifikovaných pracovníkov, a to tak vo všeobecnovzdelávacích, ako aj v odborných a učňovských školách.

Bezprostredne po vojne – zhruba do roku 1948 – sa síce sústava stredných škôl nemenila, súčasťou stredných škôl ostali aj 8-ročné gymnáziá (na nižšom stupni už so zjednoteným obsahom), ale zákonom č. 95/1948 o základnej úprave jednotného školstva sa vytvorila sústava škôl III. stupňa, ktorú tvorili: 4-ročné gymnáziá, stredné odborné školy, odborné školy a základné odborné školy. V roku 1953 boli školským zákonom č. 31 o školskej sústave gymnáziá nahradené 9. – 11. ročníkom 11-ročnej strednej všeobecnovzdelávacej školy. Ich počet oproti gymnáziám sa však takmer zdvojnásobil, lebo mali zabezpečiť, aby ich perspektívne mohla navštevovať všetka mládež. Preto mali výrazne polytechnický a pracovný charakter, čomu zodpovedala aj štruktúra ich učebného plánu a učebné osnovy.

Zakrátko sa však ukázala táto cesta ako nereálna a zákonom č. 186/1960 o sústave výchovy a vzdelávania sa 9. – 11. ročníky oddelenili od základnej školy a vytvorili sa z nich samostatné 3-ročné všeobecnovzdelávacie školy s vnútorne diferencovaným obsahom vzdelávania. Krátke obdobie „politického odmäku“ umožnilo v roku 1968 obnovu 4-ročných gymnázií, vnútorne vetvených na vetvu prírodovednú, humanitnú a

vetvu moderných jazykov, navyše s pestrou škálou voliteľných a nepovinných vyučovacích predmetov, čím sa mala zabezpečiť lepšia príprava absolventov nielen na vysokoškolské štúdium, ale aj príprava na uplatnenie v praxi.

Zložitým vývojom a častými zmenami v povojnovom období prechádzala sústava odborného a najmä učňovského školstva.

Kým koncepcia obsahu a organizácie stredných odborných škôl bola relatívne ustálená a opierala sa o skúsenosti z obdobia medzivojnového vývoja, prípadne upravovala sa len v rámci úprav školských zákonov, na úseku učňovského školstva sa okrem úprav školských zákonov a zmien systému verejnej správy uskutočnilo päť osobitných zásadných úprav:

- ⚡ pôvodná tradičná medzivojnová sústava učňovského školstva (podľa živnostenského zákona č.259/1924) sa v roku 1946 zmenila na sústavu základných odborných škôl (ZOŠ). Školským zákonom z roku 1948 stali sa ZOŠ povinnými pre žiakov, ktorí po ukončení povinnej školskej dochádzky nenavštevovali stredné školy. Zákon ich súčasne zaradil do sústavy škôl III. stupňa;
- ⚡ zákonom č. 96/1950 boli v pôsobnosti Ministerstva (Povereníctva) sociálnej starostlivosti zriadené strediská pracujúceho dorastu (SPD), ktoré na báze učebného pomeru komplexne zabezpečovali odborný výcvik, mimopracovnú výchovu a v spolupráci so školskými orgánmi aj odbornú-teoretickú a všeobecnú vzdelanie;
- ⚡ o rok neskôr zákonom č. 110/1951 bol vytvorený, predovšetkým pre rozhodujúce odvetvia národného hospodárstva a pre potrebu nových priemyselných závodov, družstevného pôdohospodárstva a služieb, systém štátnych pracovných záloh. Odborné učilištia štátnych pracovných záloh (OUŠPZ), ako výchovno-vzdelávacie celky vo výlučnej pôsobnosti ministerstva (povereníctva) pracovných síl, nezávisle od školskej sústavy komplexne zabezpečovali jednotu všeobecného i odbornú-teoretického vzdelávania a organizovanej výchovy mimo vyučovania. Postavenie žiakov v nich nebolo založené na učebnom pomere;
- ⚡ učňovským zákonom č. 89/1958 sa nanovo stanovil vzťah učňa a podniku na základe učebnej zmluvy medzi podnikom a učňom. Zákon rámcovo stanovil obsah učebnej zmluvy, právomoci ministerstva (povereníctva)

školstva, príslušných národných výborov a podnikov, ktoré sa stali zriaďovateľmi odborných učilíšť. Popri odborných učilištiach ponechala sa aj existencia učňovských škôl, ktoré zabezpečovali len teoretické vyučovanie (spravidla pre učňov malých podnikov a služieb);

- ⚡ koncepciu obsahu, organizácie a riadenia odborného školstva potvrdil aj zákon č. 186/1960 o sústave výchovy a vzdelávania. Rozšíril sústavu stredných škôl o stredné školy pre pracujúcich, odborné školy, podnikové technické školy a inštitúty a rozličné formy štúdia popri zamestnaní, vrátane závodných škôl práce. Zákon zvýšil právomoc národných výborov v riadení a kontrole výchovných zariadení štátnych orgánov, a to jednak prostredníctvom svojich školských komisií a odborov školstva národných výborov a jednak prostredníctvom útvaru štátneho dozoru.

Rovnako aj vysokoškolské vzdelávanie prešlo po roku 1945 podstatnými zmenami. Spočiatku si udržiavalo ešte akademickú autonómiu, ale zákonmi o vysokých školách z rokov 1950 a 1956 podriadil vtedajší štát aj vysoké školy jednotnému centrálnemu riadeniu a výchove v duchu komunistickej ideológie. K trom vysokým školám z predchádzajúceho obdobia pribúdali v rýchlom slede ďalšie a existujúce sa rozširovali o nové fakulty a študijné odbory. Tak vznikla Vysoká škola múzických umení a Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave (1949), Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre (1952), Vysoká škola technická v Košiciach (1952), Vysoká škola lesnícka a drevárska vo Zvolene (1952), Vysoká škola veterinárna v Košiciach (1952), Vysoká škola pedagogická v Bratislave (1953) a sieť samostatných pedagogických fakúlt (v Trnave, Nitre, Banskej Bystrici a v Prešove), v roku 1959 Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach s viacerými fakultami a Vysoká škola dopravná a spojov v Žiline (1960). Dobudovala sa i na ne nadväzujúca infraštruktúra – školské budovy, študentské domovy, laboratóriá, knižnice a pod.

Aj keď v mnohých parametroch nedosahovalo naše vysoké školstvo úroveň vyspelých európskych krajín a obsah vysokoškolskej prípravy bol poznamenaný ideologickými a marxistickými disciplínami, hustá sieť vysokých škôl, rozširovanie vysokoškolskej prípravy mimoriadnymi formami štúdia viedli k tomu, že vysokoškolské vzdelávanie dosiahlo v posledných desaťročiach 20. storočia značný rozmach.

Vysokoškolsky vzdelaní odborníci výrazne zmenili kvalifikačnú štruktúru všetkých odvetví spoločenského a hospodárskeho života.

Reformné a liberalizačné prvky spoločenského vývoja v 60. Rokoch, najmä vývoj politických udalostí v rokoch 1968 – 69 a aktívna účasť mládeže v nich, boli dôvodom a impulzom nielen kritického hodnotenia vývoja a stavu celej spoločnosti, ale aj školskej politiky a školstva.

Predmetom kritiky a politicky riadenej diskusie sa stali najmä časté a uponáhľané reformy výchovno-vzdelávacej sústavy, jej spoločensko-pedagogickej i širšej politicko-výchovnej funkcie, uprednostňovanie hľadísk jej kvantitatívneho rozvoja pred žiaducimi požiadavkami kvalitatívneho vývoja koncepcie obsahu a pedagogického procesu, jeho riadenia i personálneho a materiálno-technického zabezpečenia.

Závery hodnotenia sa po verejnej diskusii začiatkom 70. rokov (pri čiastočne zmenenej politickej situácii) stali podkladom súhrnného dokumentu Vývoj, súčasný stav a ďalšie úlohy čs. školstva (r. 1973), ktorý sa po dopracovaní na prognostický projekt Ďalší rozvoj čs. výchovno-vzdelávacej sústavy (r. 1976) stal záväznou smernicou vývoja školskej politiky v celej ČSFR (prakticky až do konca 80. rokov) i základom následne vydaných školských zákonov r. 1978 a ich neskorších úprav školským zákonom č. 29/1984 o sústave základných a stredných škôl, zákonom č. 51/1984 o školských zariadeniach i zákonom č. 50/1984 o štátnej správe v školstve, ako aj zákonom č. 39/1980 o vysokých školách.

V dokumentoch boli sformulované všeobecne platné základné princípy výstavby a rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy, podľa ktorých:

- /// výchova a vzdelávanie sú celospoločenskou záležitosťou,
- /// výchova a vzdelávanie majú tvoriť nerozlučnú jednotu,
- /// v školskej politike sa majú naplno uplatňovať sociálno-politické hľadiská a zabezpečovať rovnaké podmienky v prístupe ku vzdelávaniu,
- /// v koncepcii stredného školstva sa má zabezpečiť vzájomné zblížovanie troch prúdov stredoškolského vzdelávania – gymnázií, stredných odborných škôl a odborných učilíšť,
- /// v koncepcii obsahu vzdelávania sa má zabezpečiť vo všetkých školách ich polytechnický a pracovný charakter.

Projekt stanovil aj konkrétne úlohy jednotlivých druhov škôl.

Napriek tomu, že projekt ďalšieho rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy priniesol celý rad nových progresívnych návrhov v koncepcii obsahu, organizácie a riadenia výchovy a vzdelávania, jeho realizácia v praxi sa stretávala s vážnymi problémami.

Vo verejnej diskusii sa predmetom kritiky stalo okrem iného najmä úzkostlivé, strnulé a dogmatické chápanie koncepcie jednotnej výchovno-vzdelávacej sústavy, skrátenie základnej školy, prílišný centralizmus a byrokratickosť riadenia a správy školstva, nedostatočné uplatňovanie princípov demokratickosti a samosprávnosti riadenia a obmedzený rozvoj stredných všeobecnovzdelávacích, stredných odborných a vysokých škôl.

Preto na základe záverov diskusie a kritického rozboru situácie roku 1988 prijala federálna vláda i obe národné vlády dokument o úlohe národných výborov v rozvoji socialistickej demokracie a v prestavbe hospodárskeho mechanizmu, ktorý zahrňoval aj opatrenia v riadení a rozvoji školstva. Predpokladal zvýšenie právomoci volených orgánov všetkých stupňov národných výborov, teda i školských komisií a odborov školstva NV, racionalizáciu siete, správy a zefektívnenie riadenia a správy škôl a výchovno-vzdelávacích zariadení, uplatňovanie a do-držiavanie noriem personálneho, ekonomického a materiálno-technického vybavenia.

Okrem toho na úseku školstva bolo prijaté rozhodnutie:

- /// vypracovať novú prognózu a projekt rozvoja školstva, ktorý by zodpovedal predpokladaným zmenám štruktúry národného hospodárstva a ich potrebám kvalifikovaných odborníkov,
- /// zabezpečiť lepšiu súčinnosť všetkých činiteľov výchovy a vzdelávania a zvýšiť ich účasť na riadení a kontrole školstva,
- /// zabezpečiť systém nadväzného celoživotného vzdelávania pracovníkov,
- /// v systéme riadenia na všetkých stupňoch uplatňovať princíp demokratickosti a prvky samosprávnosti, školám poskytnúť plnšiu mieru autonómnosti,

- /// vypracovať nové zásady riadenia SOU na podmienky nového hospodárskeho mechanizmu,
- /// v súlade so zmenami systému verejnej správy novelizovať zákon o štátnej správe v školstve z roku 1984 a zabezpečiť potrebné podmienky na rozvoj školstva.

Požadované zmeny potvrdili i závery celoštátnej konferencie učiteľov v Prahe v roku 1989. V realizácii požadovaných opatrení však obe

národné ministerstvá školstva otáľali, hoci ich uplatnenie bolo veľmi aktuálne. Ich realizáciu predbehol politický vývoj, ktorý vyvrcholil novembrom 1989.

Náprava stavu a odstránenie nedostatkov v koncepcii obsahu, organizácie a rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy pripadla teda už novej ponovembrovej vláde a školskej správe.

1.2.

Vzdelanostná štruktúra a vzdelanostná úroveň obyvateľstva

Pozitívny vývoj nášho školstva v 20. storočí sa prejavil aj vo vývoji vzdelanostnej úrovne obyvateľstva ako jedného zo základných faktorov, ktorý ovplyvňuje životnú úroveň a podmieňuje hospodársko-spoločenský rozvoj vo všetkých oblastiach činnosti.

Údaje o školskom vzdelaní obyvateľstva SR vyjadruje *tabuľka 1* o sčítaní obyvateľstva v rokoch 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991. Údaje sa vzťahujú na dospelé obyvateľstvo nad 25 rokov podľa klasifikácie použitej pri sčítaní v roku 1991. Vyššie a vysokoškolské vzdelanie sa uvádza spolu, aby bolo možné porovnanie s výsledkami sčítaní, pri ktorých sa vyššie vzdelanie nesledovalo.

Z tabuľky vyplýva, že celkový počet 25-ročného a staršieho obyvateľstva v Slovenskej republike v rokoch 1950-1991 sa neustále zvyšoval. Kým pri sčítaní v roku 1950 táto skupina obyvateľstva mala 1 859 268 osôb, pri sčítaní v roku 1991 to bolo takmer o 70% viac, presne 3 144 143 osôb. Podstatne sa zvýšil podiel obyvateľstva so stredným odborným vzdelaním z 2,64% na 27,73%, s úplným stredným všeobecným vzdelaním z 1,07% na 3,41%, s úplným stredným odborným vzdelaním z 1,86% na 19,73% a s vyšším a s vysokoškolským vzdelaním v úhrne z 0,91% na 9,53%. Naproti tomu sa znížil podiel obyvateľstva iba so

základným vzdelaním z 89,91% na 37,89% a podiel „negramotných“ z 1,99% na 0,75%. (Pri sčítaní v roku 1950 – 1,59% a pri sčítaní v roku 1991 – 0,96% 25-ročných a starších sčítaných osôb školské vzdelanie neuviedlo.)

V 90. rokoch 20. storočia sa v Slovenskej republike výrazne zvýšil počet absolventov stredných škôl s maturitou a počet absolventov vysokých škôl. Možno preto oprávnene predpokladať, že vzdelanostná úroveň obyvateľstva SR sa aj po sčítaní ľudu v roku 1991 naďalej zvyšovala a sčítanie v roku 2001 potvrdí tento trend.

Tabuľka 1:

Počet a zloženie 25-ročného a staršieho obyvateľstva podľa dosiahnutého najvyššieho stupňa vzdelania

25-ročné a staršie obyvateľstvo								
Dátum sčítania	s najvyšším dosiahnutým školským vzdelaním					bez školského vzdelania	bez udania školského vzdelania	spolu
	základným (včítane nedokončeného)	stredným odborným	úplným stredným všeobecným	úplným stredným odborným	vyšším a vysokoškols kým			
Absolútny počet v osobách								
1.3.1950								1 859
1.3.1961	1 672 097	49 042	19 842	34 637	16 948	37 072	29 630	268
1.12.1970	1 943 581	82 250	35 869	77 187	41 923	41 129	21 806	2 243
1.11.1980	1 554 798	482 699	57 034	205 621	97 389	27 709	40 069	745
3.3.1991	1 535 149	607 063	90 851	376 838	185 323	24 952	28 887	2 465
	1 191 341	871 760	107 281	620 414	299 698	23 567	30 082	319
								2 849
								063
								3 144
								143
Štruktúra v %								
1.3.1950								
1.3.1961	89,93	2,64	1,07	1,86	0,91	1,99	1,59	100,00
1.12.1970	86,62	3,67	1,60	3,44	1,87	1,83	0,97	100,00
1.11.1980	63,07	19,58	2,31	8,34	3,95	1,12	1,63	100,00
3.3.1991	53,88	21,31	3,19	13,23	6,50	0,88	1,01	100,00
	37,89	27,73	3,41	19,73	9,53	0,75	0,96	100,00

Poznámka:

V rokoch 1961, 1970 a 1980 včítane obyvateľov bez udania veku.

1.3.

Školská politika SR a premeny školstva na konci 20. storočia

Sociálno-politické, ekonomické, kultúrne a ďalšie zmeny, ktoré sa na Slovensku začali v novembri 1989, sú súčasťou veľkého pohybu v celom svete. Koniec tohto storočia priniesol rozpad bipolárne rozdeleného sveta, a tým aj nové šance a nové nádeje. Krajiny bývalého socialistického bloku kvalifikovali svoj vývoj ako málo produktívny, neschopný konkurencie a dynamického rozvoja. Rozhodli sa pre alternatívu demokratického, pluralitného rozvoja západoeurópskeho typu s trhovou ekonomikou. Toto historické rozhodnutie prijalo a podporovalo aj obyvateľstvo Slovenska.

Prvotné emocionálne vzrušenie a napätie z očakávaných zmien vystriedala politická diferenciacia a etablovanie sa politických subjektov. Novovznikajúce pluralitné politické spektrum svoj prvotný záujem venovalo vytváraniu nových demokratických inštitúcií, mechanizmov a štruktúr, pričom súbežne s tým sa záujem stále viac sústreďoval na ekonomické zmeny. Doterajší priebeh transformácie na Slovensku však svedčí o tom, že politické strany, hnutia i zoskupenia v SR na začiatku transformácie, niektoré však ani teraz, nedisponujú uceleným sociálno-politickým a ekonomickým transformačným programom.

V novembri 1989 najprv študenti, no neskôr aj učitelia i širšia občianska verejnosť, kritizovali vtedajší školský a na jeho pozadí aj politický systém. Obsah a pozície tejto kritiky boli predovšetkým antikomunistické, odmietajúce riadenie školstva jednou stranou, vnucovanie

komunistickej ideológie spojené s odmietaním svetonázorovej, mravnej a vôbec názorovej plurality i násilnej ateizácie školy, odmietajúce reguláciu a distribúciu žiakov a študentov na stredné a vysoké školy, protekcionárstvo a ďalšie neduhy.

Politický program premeny školstva bol zo začiatku len programom kritickej revízie existujúceho školského systému. Došlo pritom k zaujímavému paradoxu, keď z kritiky socialistického školstva a socialistickej školskej politiky vzišiel odpor učiteľov a školských pracovníkov k politike vôbec a k školskej politike osobitne. Pritom v praxi čím viac sa volalo po odpolitizovaní a odideologizovaní školy, tým viac sa školstvo stávalo predmetom a arénou politických bojov. Tento paradox vznikol napriek tomu, že „politické“ sa tradične chápalo ako netolerantné, autoritatívne a diktujúce, a teda explicitne negatívne pôsobenie.

Školská politika však musí mať za normálnych podmienok podstatný vplyv na úroveň školstva tým, že anticipuje, motivuje a do značnej miery predurčuje a zdôvodňuje konkrétne mocenské a legislatívne rozhodnutia. V demokratickej spoločnosti sa stáva príležitosťou účasti občanov, politických strán, hnutí a iných sociálnych subjektov na jej tvorbe, realizácii a kontrole jej plnenia. Stále viac sa na Slovensku prejavuje potreba participatívnej a kooperatívnej školskej politiky, okrem iného by sa jej tým vrátil pozitívny význam a zmysel.

Školská politika by mala programovo odpovedať na momentálne hlavnú otázku: ako preklenúť transformačné obdobie bez poklesu kvality výchovy a vzdelávania a zároveň zabezpečiť, aby školstvo dokázalo bez porúch saturovať potreby oživujúcej sa ekonomiky a udržať sa na konkurencieschopnej a porovnateľnej úrovni s vyspelými krajinami sveta.

Vo vzťahoch ekonomiky, školstva, výchovy a vzdelávania existuje množstvo naliehavých otázok a problémov:

- ⚡ pokles výkonnosti ekonomiky v procese transformácie spôsobuje pokles investícií do výchovy a vzdelávania;
- ⚡ potenciál autonómie školstva sa nedostatočne využíva – jednotlivé školy sa síce vymaňujú z obmedzenia ideou jednotnej socialistickej školy a hlásia sa k pluralitným princípom, avšak pôsobia bez jasne vymedzenej koncepcie, ktorá by rámcovala a dávala celkový zmysel výchovnému a vzdelávaciemu procesu;
- ⚡ mení sa váha a hierarchia hodnôt, sociálnych i osobnostných dimenzií a význam vzdelávania ako celku bez toho, že by bol tento jav hlbšie monitorovaný a reflektovaný pri prebiehajúcej

redukcii existujúcich služieb prevažne sociálneho charakteru. Vplyv nastupujúcej sociálnej diferenciácie nie je zatiaľ objektívne zhodnocovaný ani príslušnými inštitúciami, ale ani samotnými občanmi;

- ⚡ znižuje sa dopyt po pracovnej sile, mení sa štruktúra dopytu, ale ani školy ani iné inštitúcie nemajú vyvinuté nástroje na indikácie budúcej potreby kvalifikovaných pracovníkov.

V posledných desiatich rokoch je však pre naše školstvo charakteristická turbulentnosť, koncepcná a programová nestálosť, nestabilita a neistota. Vyplýva to z celkových sociálno-politických pomerov, ktoré aj v širšom rozmere charakterizovala nestálosť a zmena. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v tomto období sa na čele rezortu (ministerstva) školstva vystriedalo 8 ministrov.

Každá politická reprezentácia, ktorá riadila rezort školstva mala svoje vlastné viac-menej určité predstavy o jeho stave, problémoch, možnostiach, po-trebách a perspektívach. V súlade s tým každá riadiaca garnitúra spravidla začínala kritikou predchádzajúceho stavu a nastolením vcelku správnej požiadavky na vypracovanie dlhodobej koncepcie rozvoja školstva.

Doterajšie pokusy o vytvorenie koncepcie neboli dovedené do konca, pretože frekvencia a tempo striedania vládnych garnitúr to neumožnili.

Všetky doteraz vypracované koncepcie mali niekoľko spoločných znakov:

- ⚡ vychádzali z analýzy existujúceho stavu a úrovne školstva opretej o názory špecialistov, utvárané ako výsledok ich individuálnej reflexie stavu školstva, keďže výskumné dáta prakticky vôbec neboli a nie sú k dispozícii;
- ⚡ nedostatočne reflektovali sociálno-ekonomické a kultúrno-duchovné aspekty problematiky;
- ⚡ do práce na tvorbe koncepcie sa zapojil nízky počet reprezentantov z iných rezortov ako školstva;
- ⚡ ani jedna koncepcia nebola dopracovaná, všeobecne prijatá a uvedená do života.

Napriek uvedeným skutočnostiam tvorba a prezentácia jednotlivých koncepcných rozvojových projektov prispela k pozitívnym zmenám v nazeraní učiteľov, školských pracovníkov i občanov na možnosti rozvoja školstva. Predkladané návrhy podnecovali záujem o školstvo a o jeho budúcnosť a odhaľovali možné

cesty a spôsoby zdokonaľovania výchovy a vzdelávania.

Reforma však predpokladá na zmenu zrelé sociálne podmienky, kvalifikovanú, vedecky fundovanú analýzu existujúceho stavu, jasnú predstavu želanej, potrebnej zmeny, premyslenú organizáciu a postup uskutočňovania zmeny, čo najväčšiu spoločenskú podporu, intervenciu politickej moci a jej zákonodarnú podporu, dostatočné finančné a ekonomické zabezpečenie a neformálnu podporu učiteľov a školských pracovníkov.

Slovenské školstvo sa niekoľko desaťročí, až do prelomu rokov 1989 – 1990 vyvíjalo v značnej izolovanosti od demokratických školských systémov. Spôsobom riadenia, cieľmi, obsahom, metódami i organizáciou výchovy a vzdelávania bolo obrazom režimu, v ktorom vzniklo. V roku 1990 boli preto prijaté zásadné legislatívne zmeny (najmä zákon č. 542/1990 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve), ktoré vytvorili predpoklady demokratického rozvoja školstva. K hlavným zásadám vtedy začatých zmien patrili demokratizácia a humanizácia školstva, výchovy a vzdelávania. Otvorila sa cesta k decentralizácii školstva a autonómii škôl.

Žiaduce zmeny poslania, postavenia a úloh školstva Slovenskej republiky sú vyjadrené jednak v Ústave Slovenskej republiky, jednak v novelizovaných školských zákonoch.

Právo občanov na vzdelanie je zakotvené v článku 42 Ústavy Slovenskej republiky, podľa ktorého „Každý má právo na vzdelanie. Školská dochádzka je povinná a jej dĺžku po vekovú hranicu upravuje školský zákon. Občania majú právo na bezplatné vzdelanie v základných a stredných školách, podľa schopnosti občana a možnosti spoločnosti aj na vysokých školách“.

Občanom patriacim k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám ústava zaručuje právo na všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Za podmienok stanovených zákonom zaručuje ústava týmto občanom okrem práva na osvojenie si štátneho jazyka:

- /// právo na vzdelávanie v ich jazyku,
- /// právo používať ich jazyk v úradnom styku,

- /// právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín.

V neštátnych školách, za podmienok ustanovených zákonom, sa môže vzdelávanie poskytovať za úhradu. Niektoré nadštandardné služby sa po roku 1990 poskytujú za čiastočnú úhradu (napr. pobyt v zariadeniach určených na výchovu mimo vyučovania, vyučovanie v základných umeleckých školách, pobyt v školách v prírode, návštevy kultúrnych podujatí a pod.). Tým sa niektoré aktivity stávajú pre časť populácie zo sociálne slabších vrstiev spoločnosti ťažšie dostupné.

Predstavy o ďalšom rozvíjaní a zdokonaľovaní nášho školského výchovno-vzdelávacieho systému možno charakterizovať ako:

- /// eklektické predstavy, ktoré sa v jednotlivostiach opierajú o racionálne návrhy a opatrenia. Sú síce často zaujímavé, ale nesystematicky spracované, chýba im ucelená kompetentná analýza reálneho stavu;
- /// partikulárne, čiastkové návrhy a predstavy o niektorých zmenách, ktoré aj pri svojej vecnosti a azda aj oprávnenosti nemôžu, resp. podstatným spôsobom by nemohli významne zmeniť reálny stav školstva, výchovy a vzdelávania. Neraz sú to však aj celkom pomýlené návrhy a predstavy. Spravidla sú to návrhy jednotlivých osôb, učiteľov, motivované najmä bežnou skúsenosťou;
- /// obsahovo bohatý je prúd návrhov, ktoré sú inšpirované zahraničným školstvom najvyspelejších krajín sveta. Stále častejšie kontakty riadiacich pracovníkov školstva, učiteľov, inštitúcií, politických strán a iných subjektov so zahraničím vznik takýchto predstáv iba podporujú. Mnohé poznatky sa do riadenia a praxe škôl aj dostávajú s tým, že časom sa ich efektívnosť buď potvrdí a šíria sa ďalej, alebo sa nepotvrdí a sú opúšťané;
- /// kompaktné svetonázorovo-morálne, špecificky i skúsenosťou vyhranené a vo viacerých ohľadoch perspektívne koncepcie, ktoré v súčasnosti tvoria hlavný prúd utvárania sa cirkevného a alternatívneho školstva. Tie síce majú veľké tradície, ale ako sa zdá, nemajú zatiaľ potrebné učiteľské a iné zázemie. Možno však predpokladať, že po určitom čase a pri dobrých podmienkach sa z väčšiny týchto škôl vyvinú kvalitné školy;

⚡ čiastkové projekty konkrétnych škôl a nadácií, ktoré sa sporadicky objavujú pri vzniku súkromných škôl. Nemajú, žiaľ, širšiu publicitu;

⚡ klasické analýzy a prognózy budúcnosti kreované prevažne alebo výlučne cestou kvantitatívnej extrapolácie v súčasnosti existujúcich tendencií. Tie prispievajú k spresňovaniu predstáv o vývoji kvantitatívnych parametrov školstva v istých podmienkach.

Opísaný proces a výsledky tvorby koncepcií rozvoja školstva spôsobili na jednej strane istú dezorientáciu, neistotu širokej i pedagogickej verejnosti vo veciach budúcnosti školstva a na druhej strane s oddaľovaním a neriešením problémov u jednej časti občanov a školských pracovníkov buď narastali očakávania zmien (syndróm pasívneho čakania na reformu), alebo – u druhej časti, rodili sa a silneli pocity rozčarovania, vytriezvenia až rezignácie a nezáujmu. Obrazne povedané boj, či úsilie o novú, demokratickú školu sa mení na starosť, strach o jej holé prežitie.

Školsko-politické reformné koncepcie (nielen u nás, ale nikde vo svete) sa do bodky nikdy neplnili a nespĺnili. Nenaplnili sa nereálne školsko-politické návrhy, ale nespĺnili sa často aj dobré a progresívne zámery. Pritom nemôžeme spustiť zo zreteľa významný fakt, že doterajšie reformy, nielen naše, sa napriek rôznosti cieľov, úloh a obsahu v niektorých ohľadoch podobajú v tom, že:

⚡ reagujú na aktuálny sociálny vývin a majú snahu ho anticipovať skokovým spôsobom;

⚡ často negujú, resp. zatracujú predchádzajúci vývoj školstva, jeho úroveň a výsledky. Zatracujú a znevažujú tým viac, čím menej autori reformy disponujú racionálnou analýzou aktuálneho stavu výchovy a vzdelávania v školách, a preto aj nedokážu odhadnúť, v čom treba predchádzajúci vývoj negovať, v čom utlmiť, v čom rozvinúť a podporiť;

⚡ reformy a väčšie zmeny sú vždy motivované a sprevádzané, hoci v rôznom pomere, najmä vlastnými tradíciami a zahraničnými skúsenosťami;

⚡ reformné zámery sú koncipované centrálne a rovnako je riadená aj ich realizácia;

⚡ za hlavné zámery sú spravidla považované obsahovo-metodické zmeny smerujúce ku zvyšovaniu kvality výchovy a vzdelávania, no

v konečnom dôsledku najviac merateľné a viditeľné sú zmeny dosiahnuté v organizačných a administratívno-riadiacich štruktúrach a zámeroch;

⚡ kalkulujú a predpokladajú podporu a oporu o učiteľov. No málokedy ju dokážu skutočne vyvolať aj napriek tomu, že nikomu a nikde na svete sa doteraz nepodarilo dosiahnuť želané zmeny v školstve bez podpory učiteľov;

⚡ sú finančne veľmi náročné.

Napriek dokázateľne demokratickým zmenám v spoločnosti neexistujú programové návrhy koncipované „zdola“ a mechanizmus ich tvorby sa celkom ako doteraz odvíja (neodvíja) od aktivity (pasivity) a iniciatívy jednotlivých politických garnitúr a občianskych a stavovských združení. MŠ SR a vláda by mali všestranne podporovať, podnecovať, motivovať školy, jednotlivých učiteľov už aj preto, lebo na klasické celoplošné reformné opatrenia a zmeny nie je dosť prostriedkov a síl. Tie sú aj vo svete skôr výnimkou než pravidlom. Doteraz tradičné, skokovým spôsobom realizované reformy školstva, výchovy a vzdelávania považujeme za prekonané. Súčasnosť vyžaduje a predpokladá dynamické, rýchle, náležité a efektívne zmeny priamo v školách, triedach. Pravda, bez vhodných podmienok (riadiacich, samosprávnych, finančných, informačných a ďalších) sa takto zamýšľaný vzostupný rozvoj v školách zabezpečiť nedá. V školskej politike by malo dôjsť k zásadnému obratu v chápaní možností vzostupných zmien vo výchove, vzdelávaní a v školstve. Príčiny pomalosti tvorby projektov rozvoja nášho školstva a faktických zmien sú viaceré:

⚡ tempo vývoja spoločenských zmien, časté zmeny spoločensko-politických konceptov po novembri 1989 a z toho vyplývajúca nestálosť a nejasnosť perspektívy;

⚡ krajné spolitizovanie spoločenského života, vrátane problémov školstva, pracovných vzťahov v jeho štruktúrach s vplyvom na neustále personálne a iné zmeny;

⚡ pomalá obnova tvorivého a pracovného ducha škôl, ktorá pramení okrem iného z existenčnej neistoty učiteľov, najmä tvorivých a vynikajúcich učiteľov;

⚡ absencia demokratickej a proalternatívnej atmosféry v školsko-politickom, riadiacom, organizátorskom i vedecko-pedagogickom organizme;

⚡ nedostatočná motivácia schopnej, tvorivej časti vedecko-pedagogickej komunity, a ochromenie a likvidácia vedecko-pedagogických pracovísk.

Výraznejšie zmeny sa uskutočňovali postupne v obsahu vzdelávania a výchovy vo všetkých typoch a druhoch regionálnych škôl. Obsahové zmeny najdeme v inovovaných, či úplne nových učebných plánoch a učebných osnovách, ale aj v nových, či integrovaných študijných a učebných odboroch, alebo dokonca v nových typoch škôl (napr. 8-ročné gymnáziá, odborné školy, stupňovitá a modulová odborná príprava v SOU, vyššie odborné školy a iné). Na začiatku sa úsilie o obsahové inovácie sústreďovalo na revízie a korekcie obsahu vzdelávania učebných predmetov od ideologických a politických nánosov z prekonaného obdobia socialistickej školy.

V zmysle školského zákona sa začal obsah výchovy a vzdelávania koncipovať na princípoch humanizmu, vlastenectva a demokracie. Týkalo sa to najmä vyučovacích predmetov spoločenskovedného zamerania.

Podstatnejšie zmeny boli vo vyučovaní cudzích jazykov. Došlo k reštrikcii povinného vyučovania ruského jazyka a zvýšili sa hodinové dotácie výučby západných jazykov, najmä anglického a nemeckého. Záujem o cudzojazyčné vyučovanie spôsobil vznik bilingválnych škôl, zvyšoval sa počet tried s rozšíreným vyučovaním cudzích jazykov. S tým bola spojená snaha o nové, opravené alebo celkom prepracované vydania učebníc (aspoň provizórnych, dočasných). Mnohé učebnice nemohli už saturovať obsahové inovácie a nové sa nestihli pripraviť a vydať. Učitelia v snahe kompenzovať tento nedostatok prešli k improvizácii, diktovaniu preberaného učiva, čím sa vyučovanie mnohých predmetov stalo pre žiakov únavné a málo zaujímavé.

Do obsahovo-metodickej koncepcie vyučovania začal prenikať na jednej strane liberalizmus, na druhej strane vyhranené a v praxi overené cirkevno-kresťanské didaktické paradigmy. Po novembri 1989 prichádzajú, resp. sa k nám vracajú aj niektoré staršie pedagogicko-reformné koncepty, napr. koncepcia predškolskej výchovy M. Montessoriovej, zdôrazňujúca vplyv vhodných výchovných podnetov na rozvoj dieťaťa. Freinetova škola, ktorá kladie dôraz na úlohu tvorivej fyzickej práce žiakov, waldorfská škola a pod. Tieto alternatívne pedagogické smery sa nerealizujú v čistej podobe, veď národné školstvo vždy nesie v sebe pečať vlastnej cesty.

S podporou medzinárodných inštitúcií (PHARE), prípadne inonárodných inštitúcií (napr. z Holandska, Nemecka, USA, Španielska a ďalších krajín) boli a sú realizované rôzne, viac-menej úspešné čiastkové školské projekty ako experimenty. Prúd týchto zmien nebol ukončený a pokračuje aj v súčasnosti. Efektívnejší postup bol a ešte je brzdený politickou nestabilitou, budovaním nového štátu, častými personálnymi zmenami v riadiacej sfére. V dôsledku toho, ale i ďalších príčin sa slovenské školstvo nedopracovalo k vlastnej efektívnej transformačnej koncepcii. Jej absencia je viditeľná najmä v spoločenskom chápaní školy a jej výchovnej funkcie.

Po roku 1989 sa postupne stále viac prehlboval a vyostroval rozpor medzi potrebou rozvoja výchovy a vzdelávania ako významných a ničím nenahraditeľných rastových faktorov a obmedzenými možnosťami štátu investovať aj do školstva pre jeho optimálny výkon potrebné, nevyhnutné prostriedky. Ak sa v konkrétnych školách, resp. druhoch škôl podarilo dosiahnuť istý vzostup, potom sú to výnimočné prípady, kde sa za dosiahnutý výsledok muselo obetovať mimoriadne veľa ľudských síl. Kľúčom k oživeniu rozvoja školstva je jeho náležité finančné zabezpečenie, hoci neplatí, že priamo úmerne s rastom finančných prostriedkov bude rásť aj jeho výkonnosť a úroveň.

Možnosti a predpoklady demokratického a humanistického rozvoja regionálneho školstva sa bez ďalších adekvátnych zmien v spoločnosti nemôžu plnohodnotne naplniť a rozvinúť, hoci november 1989 na to vytvoril vhodné predpoklady.

Prehľad najdôležitejších koncepcných zámerov a opatrení v 90. rokoch

1989

⚡ november, základná zmena v politicko-spoločenskom smerovaní, diskusia o funkcii školy v spoločnosti, o koncepcii jej obsahu a organizácie;

1990

⚡ pokračovanie diskusií o koncepcii obsahu a organizácii škôl, vznik poradných zborov pri MŠ SR na prehodenie cieľov a obsahu vzdelávania, návrhy na zmeny obsahu spoločensko-vedných predmetov a na zavedenie nových učebných predmetov (etická výchova, náboženstvo),

- /// programové vyhlásenie vlády ČSFR, zdôraznenie potreby výchovy k humanite, vzájomnej tolerancii a vzťahu k federácii, k národným republikám a k Európskemu spoločenstvu,
- /// novelizácia školského zákona č. 29/1984 o základných a stredných školách, zrušenie nevyhovujúcej ideovej preambuly a jednostrannej ideologizácie výchovy, zmena postavenia a organizácie základných a stredných škôl,
- /// vydanie nového zákona o vysokých školách č. 172/1990, liberalizácia koncepcie obsahu, organizácie a zvýraznenie samosprávnosti vysokých škôl,
- /// zrušenie sústavy národných výborov, vydanie zákona č. 542/1990 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, zavedenie rezortného systému riadenia školstva, zriaďovanie školských rád;

1991

- /// návrh projektu MŠ SR Obnova a rozvoj nášho vzdelávacieho systému do roku 2000 spracovaného na podklade čiastkových návrhov expertných komisií MŠ SR, kritika doterajšej koncepcie a vývoja školstva, návrh zámerov školskej reformy a rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy;

1992

- /// pokračovanie diskusie k návrhu projektu Obnova a rozvoj nášho vzdelávacieho systému,
- /// programové vyhlásenie vlády SR, požiadavky na rovnoprávne zabezpečenie rozvoja cirkevných, súkromných a alternatívnych škôl;

1993

- /// január 1993 – vznik samostatnej Slovenskej republiky; realizácia ustanovení Ústavy SR o výchove a vzdelávaní,
- /// apríl 1993 – aktualizované programové vyhlásenie vlády SR, zdôraznenie potreby zmien v oblasti riadenia (decentralizácia, nové územné usporiadanie štátu),
- /// vydanie nového zákona č. 293/1993 o školských zariadeniach, úpravy sústavy a poslania školských zariadení;

1994

- /// apríl – programové vyhlásenie vlády SR, zdôraznenie potreby vytýčenia strategických záujmov republiky v oblasti výchovy a vzdelávania, potreby decentralizácie a racionalizácie hospodárskej správy školstva,
- /// august – návrh projektu Konštantín – Národný program výchovy a vzdelávania, analýza stavu a komplexný návrh opatrení na prestavbu a ďalší rozvoj školstva, vrátane zásad jeho financovania v súlade s trendom vývoja moderných výchovno-vzdelávacích sústav, kritika systému odvetvového riadenia školstva, diskusia k návrhu projektu;

1995

- /// január – programové vyhlásenie vlády SR požaduje pokračovať v obnove výchovno-vzdelávacej sústavy, rešpektovať pritom prednosti našej sústavy, posilniť postavenie učiteľa, vytvárať variabilný systém škôl, podporovať rozvoj 8-ročných gymnázií, vytýčenie závažných zámerov v rozvoji demokracie, politického systému a verejnej správy (funkčná decentralizácia a racionalizácia správy, samospráva, zvýšenie účasti občanov na správe vecí verejných, zdokonalenie systému kontroly);

1996

- /// návrh Koncepcie rozvoja školstva vo všetkých zložkách s dlhodobým výhľadom, kritické hodnotenie nekonceptného vývoja školskej sústavy nežiaducich dôsledkov sociálnej diferenciácie na fungovanie výchovno-vzdelávacej sústavy, zdôraznenie potreby vedecky zdôvodnenej spoločensko-štátnej regulácie rozvoja školstva, zdôraznenie potreby stabilizácie siete materských škôl, prevodu správy základných škôl na miestnu samosprávu, výraznejšej diferenciácie gymnázií, obmedzenie ďalšieho rozvoja 8-ročných gymnázií, zachovanie kompetencie štátnej správy v riadení SOU, pokračovanie v reštrukturalizácii študijných odborov na SOŠ, požiadavka na rozšírenie rozvoja pomaturitného vzdelávania, účinnejšie prepojenie výchovy mimo vyučovania s povinným vyučovaním, potreba zabezpečenia rozvoja celoživotného vzdelávania,
- /// zásadná novelizácia zákona č. 542/1990 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve zákonom č. 222/1996 o organizácii miestnej štátnej správy, zrušenie

odvetvového systému riadenia školstva a školských správ, zriadenie integrovaných okresných a krajských úradov a v nich odborov školstva, mládeže a telesnej kultúry,

- /// rozsiahla novela zákona č. 172/1990 o vysokých školách zákonom č. 324/1996, spresnenie po-stavenia organizácie, riadenia a úloh vysokých škôl,
- /// vyhláška MŠ SR č. 41/1996 o odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických pracovníkov, stanovenie požiadaviek na vzdelanie a kvalifikačné skúšky pedagogických pracovníkov jednotlivých stupňov a druhov škôl a školských zariadení,
- /// vyhláška MŠ SR č. 42/1996 o ďalšom vzdelávaní pedagogických pracovníkov, stanovenie cieľov, obsahu a foriem systému ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov;

1997

- /// zákon č. 386/1997 o ďalšom vzdelávaní, stanovenie cieľov, obsahu a foriem ďalšieho vzdelávania, zriadenie Akreditačnej komisie MŠ SR pre ďalšie vzdelávanie;

1998

- /// programové vyhlásenie vlády SR, vyhlásenie výchovy a vzdelávania za spoločenskú prioritu, požiadavka zastaviť úpadok školstva, vytvoriť dlhodobú koncepciu rozvoja výchovy a vzdelávania, vydať nový školský zákon a zákon o financovaní školstva, zlepšiť spoločenské postavenie učiteľov, posilniť

právomoc odborov školstva krajských a okresných úradov, koordinačnej funkcie MŠ SR i postavenie školskej samosprávy, pripraviť koncepciu rozvoja vysokých škôl a nový zákon o vysokých školách;

1999

- /// návrh projektu Milénium, posilnenie výchovných aspektov v pedagogickej práci škôl, akcentovanie základného učiva, modernizácie obsahu, metód a foriem pedagogickej práce, potreba redukcie učiva a výraznejšej diferenciacie vzdelávania, zvýšenie právomoci škôl pri dotváraní obsahu vyučovania,
- /// zákon č. 301/1999 o zmene a doplnení zákona č. 542/1990 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, obnovenie a spresnenie kompetencií rád škôl, stanovenie úloh štátnej školskej inšpekcie,

2000

- /// schválenie koncepcie rozvoja vysokoškolského vzdelávania, príprava nového zákona o vysokých školách; koncepcia vychádza zo Svetovej deklarácie o vysokoškolskom vzdelávaní pre 21. storočie schválenej UNESCO v roku 1998, obsahuje poslanie, funkcie a základné črty, zásady a prvky vysokoškolského vzdelávania kompatibilného s modernými koncepciami vysokoškolského vzdelávania v zahraničí.